

Поняття адміністративної правосуб'єктності юридичних осіб

Категорія правосуб'єктність має загально-правове значення і використовується практично в усіх галузях права. Це пояснюється тим, що це поняття має широке змістовне навантаження. Воно окреслює коло осіб, котрі можуть визнаватись суб'єктами права; гарантує набуття та захист принаймні мінімально-необхідних для визнання відповідного правового статусу комплексу прав; обумовлює "правову долю" суб'єкта тощо. Крім того, категорія правосуб'єктність, не дивлячись на своє цивільно-правове походження, має в значній мірі універсальний характер. Її врахування при вивченні проблематики різних галузей права практично завжди призводить до отримання корисних теоретичних та практичних висновків. У зв'язку із такою багатогранністю та універсальністю поняття правосуб'єктності часто ставало об'єктом наукових пошуків. Однак, як правило, основні дослідження проводились у цивільно-правовій або загальнотеоретичній площині. Через своє приватноправове походження та сувору імперативність адміністративного права часів Радянського союзу, правосуб'єктність рідко ставала об'єктом серйозних досліджень представників адміністративного права. Відтак, історично склалось, що адміністративно-правовий підхід до поняття правосуб'єктності правовою наукою розроблений порівняно в меншій мірі, а тому може бути вдосконалений. Особливої ж актуальності подальшій розробці поняття адміністративної правосуб'єктності надає сучасна трансформація адміністративного права і його методів, що відбувається у контексті адміністративно-правової реформи. Одним із перспективних напрямків вивчення адміністративної правосуб'єктності є дослідження її особливостей відносно юридичних осіб. Саме тому **метою цієї статті** є формулювання визначення поняття адміністративної правосуб'єктності юридичних осіб.

В науці не існує єдиного розуміння поняття правосуб'єктності. Як правило, її зміст розкривається через встановлення складових частин цієї категорії. В

цілому такий підхід є вірним, оскільки правосуб'єктність сама по собі не позначає якесь окреме єдине правове явище, що не має власного визначення. Це узагальнююче поняття, що використовується для найменування сукупності певних елементів, які характеризують суб'єкт права. Ці ж елементи, у свою чергу, мають самостійне значення і можуть досліджуватись окремо від правосуб'єктності. Тому дати визначення правосуб'єктності можна за умови чіткого встановлення складових частин цієї категорії та визначення їх змісту.

Висловлювалась думка, згідно якої правосуб'єктність ототожнювалась із правоздатністю [1, с. 3]. М.І. Матузов пояснює таку точку зору тим, що суб'єкт, що має одночасно і правоздатність і дієздатність (на думку М.І. Матузова це переважна більшість суб'єктів цивільного права і абсолютно всі суб'єкти інших галузей права, а також всі юридичні особи незалежно від виду правовідносин, учасниками яких вони можуть бути) є праводієздатним, тобто має праводієздатність. Відтак категорія правосуб'єктність для подібних випадків вже не може застосовуватись. Оскільки ж автор не виключає її існування взагалі (хоча і висловлює своє негативне ставлення до її введення в науку), то приходиться до висновку, що правосуб'єктність тотожна правоздатності [2, с. 84]. А.В. Міцкевич під правосуб'єктністю розуміє сукупність загальних прав і обов'язків (які він називає правоздатністю) та визначених за змістом прав і обов'язків, які безпосередньо встановлюються законодавством [3, с. 10].

Досить поширеною є думка, що до складу правосуб'єктності, як єдності право- і дієздатності, входять також права та обов'язки. Останнім лише надається різна форма, що, як здається, не суттєво впливає на суть ставлення авторів до вказаної категорії. Так, М.М. Марченко та О.І. Харитонова говорять про правовий статус, як складову частину правосуб'єктності [4 с. 534; 5 с. 93], Б.М. Лазарев і А.П. Альохін, які досліджували адміністративне значення правосуб'єктності, замість правового статусу вживають термін компетенція [6, с. 100, 7, с. 19], М.В. Костів прямо зазначає, що до складу правосуб'єктності входять права та обов'язки [8, с. 54-55].

Однак переважна більшість науковців вважає, що правосуб'єктність складається з правоздатності та дієздатності [9, с. 139 – 141; 10; 11, с. 93; 12, с. 209; 13, с. 6 – 9; 14, с. 12 – 25 та інш.]. В цілому ми також поділяємо такий підхід до розуміння правосуб'єктності. Для більш точного визначення місця правосуб'єктності в комплексі понять, які характеризують суб'єкт права, слід зазначити, що вона, разом із суб'єктивними правами та юридичними обов'язками, є складовою правового статусу суб'єкта права.

Також вказується, що до складу поняття правосуб'єктність включається і деліктоздатність [9, с. 147; 10, с. 124; 13, с. 37 та інш.]. У науці не існує єдиної думки щодо місця деліктоздатності у структурі правосуб'єктності. Так, одні автори вважають, що деліктоздатність є складовою частиною дієздатності [13, с. 37; 10, с. 124], інші ж відводять деліктоздатності самостійне місце у структурі правосуб'єктності [15, с. 106; 8, с. 52]. С.С. Алексєєв вказує на виключний характер випадків існування деліктоздатності за відсутності дієздатності. Він приводить приклад фізичної особи, яка, досягнувши 15-річного віку, має деліктоздатність, але ще не володіє дієздатністю у повному обсязі [9, с. 147]. Подібні приклади знає і сучасне господарське законодавство. Так, відповідно до п. 2 ст. 23 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14 травня 1992 року № 2343–ХІІ, з дня прийняття господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури припиняються повноваження органів управління банкрута щодо управління банкрутом та розпорядження його майном. Фактично це означає втрату підприємством дієздатності. Однак така постанова не унеможлиблює притягнення банкрута до адміністративної відповідальності у передбачених законом випадках. Схожі нормативні конструкції можна знайти і в банківському законодавстві (наприклад п. 7.17 Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства затвердженого постановою Правління НБУ від 28 серпня 2001 року № 369) і в процесуальних галузях права (право суду з метою забезпечення

позовної заяви забороняти суб'єкту вчинювати певні дії). Дослідивши генезис вказаних нормативних конструкцій, можна з упевненістю стверджувати, що процес розвитку ринкових відносин в Україні і надалі збагачуватиме законодавство подібними прикладами, а тому обґрунтованим слід визнати виокремлення деліктоздатності як елемента правосуб'єктності.

Таким чином ключем до формування поняття правосуб'єктності юридичної особи є встановлення змісту правоздатності, дієздатності та деліктоздатності.

Деліктоздатність у науці визначається як здатність нести юридичну відповідальність за порушення норм права [9, с. 147; 10, с. 90, 11, с. 124]. Слід вказати на певну неузгодженість етимологічного значення терміну деліктоздатність із його семантичним розумінням сучасною юридичною наукою. Фактично деліктоздатність означає здатність вчиняти делікти (від лат. *delictum* – правопорушення). Напевно саме тому С.М. Братусь під деліктоздатністю розумів саме здатність вчиняти правопорушення [1, с. 64]. Тому для позначення здатності особи нести відповідальність за порушення норми права доцільно запропонувати інший термін – наприклад **респондоздатність** (від лат. *respondeo* – відповідати). Використання ж сукупності вищезазначених термінів дозволило б комплексно охарактеризувати певні юридичні можливості суб'єкта: від здатності вчиняти правопорушення до здатності нести за це юридичну відповідальність.

Сучасне законодавство України містить кілька галузевих визначень дієздатності. У Цивільному процесуальному кодексі України та у Кодексі адміністративного судочинства України наведені визначення дієздатності мають виключно галузеве значення, а тому навряд чи можуть широко використовуватись при дослідженні матеріальних галузей права. Найширше ж нормативне визначення дієздатності наведено у ст. 30 Цивільного кодексу України: цивільна дієздатність – це здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання. Таке розуміння дієздатності в цілому підтримується юридичною

наукою [9, с. 139; 11, с. 89; 13, с. 37 та інш.]. Виходячи із наведеного визначення дієздатності можна зробити висновок, що ця категорія тісно пов'язана, або навіть є однією з підстав для зміни правового статусу особи. Загальновідомо, що підставою для зміни стану сукупності прав та обов'язків суб'єкта права є юридичний факт. З теорії права відомо, що однією з основних класифікацій юридичних фактів є їх поділ на правоутворюючі, правозмінюючі та правоприпиняючі. Таким чином, враховуючи окреме місце деліктоздатності в структурі правосуб'єктності, можна дати визначення дієздатності: це соціально-юридична здатність особи своїми діями набувати, реалізовувати (виконувати) і припиняти права та обов'язки.

Окремо слід зазначити, що деліктоздатність, респондоздатність і дієздатність є категоріями не тільки суто правовими, а і соціальними (або, з точки зору психології, особистісними). Це пояснюється тим, що крім правової складової (нормативно передбаченої здатності до певних юридично-значимих дій) до них входить ще і особистісний критерій – воля суб'єкта. Значимість цього елемента для загального розуміння суті цих явищ переконливо довела Н.В. Вітрук [11, с. 76 – 81]. Правоздатність же обумовлюється наявністю у суб'єкта волі лише в тій мірі, в якій це необхідно для виокремлення суб'єкта права з числа його (права) об'єктів.

Не однозначним є розуміння і правоздатності. Так, С.М. Братусь під нею розуміє одночасно і здатність мати права та обов'язки, і безпосередньо самі права та обов'язки [1, с. 6]. Я.Р. Веберс та Н.В. Козлова ототожнюють правоздатність із суб'єктивним правом, із "правом на право" [10, с. 39 – 67; 13, с. 19]. Н.В. Вітрук, О.А. Красавчіков та М.І. Матузов визначають правоздатність як суто здатність особи мати права та обов'язки [11, с. 89; 14, с. 22; 2, с. 82]. Вважаємо, що остання точка зору є більш обґрунтованою. Категорію правоздатності слід розглядати саме як юридичну здатність, а не як суб'єктивне право, оскільки навряд чи можна говорити про існування суб'єктивного права, котре не передбачено законодавством. А як відомо, визначення правоздатності (причому саме як

здатності, а не як права) міститься лише в цивільному та кількох процесуальних галузях права. Також існують різні точки зору щодо характеру прав, які правоздатна особа може мати. Вказується, що правоздатність є абстрактною здатністю мати взагалі будь-які передбачені законодавством права (тобто бути суб'єктом права) [1, с. 5]. Інша ж точка зору полягає у тому, що під правоздатністю розуміється як абстрактна здатність мати права, так і здатність мати конкретні суб'єктивні права [10, с. 24 – 26; 13, с. 8 – 9]. Остання точка зору видається більш обґрунтованою. Таким чином, під правоздатністю слід розуміти юридичну здатність особи бути суб'єктом права та мати суб'єктивні права і юридичні обов'язки.

В основному представники науки адміністративного права при формуванні визначення адміністративної правосуб'єктності користуються вищевказаними напрацюваннями теорії права та окремих галузевих наук. При цьому адміністративно-правове значення поняттю правосуб'єктності надається за допомогою вказівки на адміністративний [16, с. 193; 5, с. 95] або управлінській [17, с. 113; 8, с. 54 – 55] характер прав та обов'язків. Вважаємо такий підхід в цілому вірним. Однак бажано все ж таки говорити саме про адміністративний, а не про управлінський характер прав та обов'язків, оскільки управління є лише однією із форм реалізації адміністративних відносин. Наявність лише управлінської правосуб'єктності теоретично буде унеможлилювати вступ суб'єкта у відносини з приводу отримання адміністративних послуг або виконання рішень суду тощо.

Також існує потреба у вдосконаленні визначення адміністративної правосуб'єктності у зв'язку з необхідністю врахування її особливостей щодо конкретної юридичної особи. Так, наприклад, суттєво буде різнитись адміністративна правосуб'єктність міністерства, комерційного банку у формі акціонерного товариства і звичайного товариства з обмеженою відповідальністю, хоча всі названі суб'єкти є юридичними особами, а останні два – ще і господарськими товариствами. Сучасні представники російської цивілістичної

науки спробували виправити цей недолік. Так, Н.В. Козлова запропонувала під правоздатністю розуміти здатність юридичної особи мати ті права і обов'язки, що обумовлені правовою природою суб'єкта [13, с.19]. Однак (як було показано на прикладі) існують випадки, коли особи, що мають однакову правову природу, суттєво відрізняються за обсягом своєї правосуб'єктності. Аналіз причин такого стану приводить до висновку, що на зміст правосуб'єктності впливає не стільки правова природа юридичної особи, скільки порядок та особливо мета її створення. Остання ж міститься в установчих актах (для юридичних осіб приватного права) та нормативних (компетенційних) актах (для юридичних осіб публічного права).

Виходячи з вищевикладеного, вважаємо за потрібне запропонувати таке визначення адміністративної правосуб'єктності юридичної особи: це **соціально-юридична здатність особи бути суб'єктом адміністративного права та набувати, мати, реалізовувати (виконувати) і припиняти обумовлені установчими та\або нормативними (компетенційними) актами адміністративні права і обов'язки, а також здатність нести адміністративну відповідальність.**

У подальшому надзвичайно перспективними як з теоретичної, так і з практичної точки зору вважаємо адміністративно-правові дослідження окремих елементів правосуб'єктності. Також значний інтерес викликає вивчення динаміки правосуб'єктності юридичних осіб приватного права.

Література:

1. Братусь С.Н. Субъекты гражданского права. – М.: ГИЮЛ, 1950. – 156 с.
2. Матузов Н.И. Личность, права, демократия. Теоретические проблемы субъективного права. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1972. – 290 с.
3. Мицкевич А.В. Субъекты советского права. – М.: Гос. изд-во юрид. литературы, 1962. – 212 с.
4. Теория государства и права. Учебник. Изд. 3-е, расширенное и дополненное. / Под ред. М.М. Марченко. – М.: ЗЕРЦАЛО, 2001. – 624 с.
5. Харитонов О.І. Адміністративно-правові відносини: концептуальні засади та правова природа. Дис. ... докт. юр. наук. – Одеса: Одеська національна юридична академія, 2004. – 435 с.
6. Лазарев Б.М. Компетенция органов управления. – М.: Юрид. лит., 1972. – 280 с.
7. Алехин А.П. Предприятие в системе отраслевого управления. Административно-правовые вопросы. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1977. – 191 с.
8. Костів М.В. Адміністративна правосуб'єктність юридичних осіб та особливості її реалізації в адміністративно-деліктних відносинах. Дис. ... канд. юр. наук. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2005. – 202 с.
9. Алексеев С.С. Общая теория права: В 2-х т. – М.: Юрид. Лит., 1982 – Т. 2. – 361 с.
10. Веберс Я.Р. Правосубъектность граждан в советском гражданском и семейном праве. – Рига: Зинатне, 1976. – 231 с.
11. Витрук Н.В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. – М.: Наука, 1979. – 229 с.
12. Иоффе О.С., Шаргородский М.Д. Вопросы теории права. – М.: Юридическая литература, 1961. – 378 с.

13. Козлова Н.В. Правосубъектность юридического лица. М.: Статут, 2005. – 476 с.
14. Красавчиков О.А. Социальное содержание правоспособности // Правоведение. – 1960. – № 1. – С. 12–25.
15. Красавчиков О.А. Модели гражданской правосубъектности // Тезисы республиканской научной конференции «Проблемы социалистической законности на современном этапе коммунистического строительства». 21–23 ноября 1978 г. г. Харьков. – Х.: Юрвуз, 1978. – с. 105 – 107.
16. Адміністративне право України. Академічний курс: Підруч.: У 2-х т.: Т.1. \ Ред. колег.: В.Б. Авер'янов (голова). – К.: Юридична думка, 2004. – 584 с.
17. Колпаков В.К. Орган виконавчої влади як суб'єкт адміністративного права // Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / За заг. ред. В.Б. Авер'янова. – К.: Факт, 2003. – С. 113–118.